

Jaarboek Multatuli 2016

Hilversum
Verloren
2016

Redactie:

Annelies Dirkse, Klaartje Groot, Rudy Schreijnders, Vincent Stolk

Redactieadres:

Multatuli Huis, Korsjespoortsteeg 20, 1015 AR Amsterdam

Abonnementenadministratie:

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Jaarabonnement: €16,50

Op het omslag: Reproductie van de Mitkiewicz-foto (1864) door Edmond Sacré (Multatulicollectie, Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam XLVE MK 1u 104 x 63 mm) en een fragment van de brief van Multatuli van 20 januari 1877. Privébezit van Ivan Vanlerberghe.

ISBN 978-90-8704-653-8

© Multatuli Huis & Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Hilversum

Typografie: Rombus, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Redactioneel	7
<i>'Monsieur!' Een onbekende Franse brief van Multatuli</i> IVAN VANLERBERGHE EN PHILIP VERMOORTEEL	9
'Om eene hervorming tot stand te brengen, behoort men te weten, wat men wil' MAARTJE JANSE	35
Het pleidooi van Pleij HERMAN PLEIJ	51
De Slag om de <i>Havelaar</i> PETER ALTENA	55
From the Earth of Saidjah Adinda UBAIDILAH MUCHTAR	62
Multatuli op het toneel – signalementen REDACTIE	65
Een zombiejager met een missie ROSELINDE BOUWMAN	68
Over gnomen en zombies (recensie) KLAARTJE GROOT	75
<hr/>	
Tusschen oneer en broodsgebrek DAVID HOLLANDERS	81

Het maatpak van Sjaalman. Remediaties van een mystiek Multatulianum PEPIJN DE GROOT	88
Vertaling van het voorwoord van de Russische Max Havelaar (deel 1) MARIEN JACOBS	102
In memoriam Cees Fasseur DIK VAN DER MEULEN	108
Meester in 'hartstochtelijk spreken'. Johan de Meester (1860-1931) over Multatuli AUKJE VAN HOUT	111
<i>Weerloos voor de rechtbank van de rede</i> is weerloos voor de rechtbank van de rede. Een hedendaagse oudtestamenticus over negentiende-eeuwse Bijbelkritiek (recensie) VINCENT STOLK	115
In de media. Een selectie	122
Kroniek	125
Personalia	127

Redactioneel

Een slag op de tafel bewyst meer, *bewerkt* meer althans, dan duizend phrases.
(Max Havelaar aan Multatuli – *vw* I, p. 455)

Dit nummer opent met een nog ongepubliceerde brief van Multatuli, bezorgd door Ivan Vanlerberghe en Philip Vermoortel. Een originele tekst van de meester zelf blijft de onbetwiste manier om zijn boodschap over het voetlicht te brengen, of niet? Velen hebben zich afgelopen jaar weer gebogen over die vraag, die even zovele antwoorden opleverde en die de rode draad vormt van het themadeel. Multatuli verscheen op tv, maar liefst driemaal op het toneel, in een romanbewerking, en hij stond ook nog en plein public op van zijn sterfbed om zijn *Ideën* te declameren. Hoe doe je dat op een geloofwaardige, overtuigende manier? Hoe zorg je dat nieuwe generaties gegrepen raken?

Een belangrijke vraag, ook voor Multatuli zelf. Want al had hij niet zoveel op met zijn fans, ‘Publiek ik veracht u’, hij raakte ervan overtuigd dat hij het van publiciteit moest hebben: ‘Vier lange, vier moeilyke jaren had ik doorgeworsteld – en vruchteloos verloren, helaas! – in pogingen om zonder publiciteit, zonder opzien, zonder schandaal vooral, iets te bewerken dat tot verbetering zou kunnen leiden van den toestand waaronder de Javaan gebukt gaat.’

Schandaal en ophef kon hij krijgen. In zijn eigen tijd had hij te maken met Willem Bosch (1798-1874), een concurrent die heel andere opvattingen had over het redden van de Javanen. Historica Maartje Janse hield over hem een boeiende lezing, waarvan u de tekst hierna kunt lezen. En in onze tijd keken honderdduizenden mensen naar de Wereld Draait Door, waarin cultuurhistoricus Herman Pleij een prachtig pleidooi hield voor de originele *Max Havelaar*. Lees zijn oproep! Het is een voorrecht om kennis te maken met onze beroemdste klassieker, zo zei hij, en we ‘moeten niet op onze knieën voor scholieren’. Daarna volgt docent Nederlands van het Dominicus-college Peter Altena met waardevolle suggesties in ‘de Slag om de Havelaar’. Zo roept hij u, lezer(s), op om ‘met een aan arrogantie grenzend snobisme te verwijzen naar namen en plaatsen uit het werk van Multatuli: Droogstoppel, Lauriergracht, juffrouw Laps. We citeren Multatuli. Politici

die hun Multatuli niet kennen, worden publiekelijk belachelijk gemaakt. Bij-scholing voor Kamerleden.' Zijn ambtgenoot in Indonesië, Ubaidilah Muchtar, pakt het anders aan. Hij staat met zijn voeten in de Lebakse modder. Misschien wel de beste manier om leerlingen het Havelaarverhaal te laten invoelen is om ze niet in de schoolbanken te zetten – de meester zelf schreef immers al 'over het *te-gennatuurlyke van School-Inrichtingen*' (vwl, p.39) – maar om ze het zelf te laten spelen: Muchtars leerlingen voeren Saïdjah en Adinda uit op toneel, compleet met echte buffels. Zo gemakkelijk is dat overigens niet. In Nederland zijn dit jaar drie pogingen gedaan om Multatuli ten tonele te voeren, waarvan u hier een weerslag kunt lezen: de *Ideën* door 't Barre land/Discordia, *Max Havelaar* door Natuur-theater Kersouwe, en de geschiedenis van de weduwe Pruijmers door Stichting Suus. Daarna volgt een artikel van Roselinde Bouwman over de totstandkoming van een nieuwe, gewaagde Havelaarbewerking in romanvorm, *Max Havelaar met zombies*. Dat is eveneens een uitgelezen manier om weer een ander publiek te bereiken en Multatuli's boodschap te verspreiden. Want het is misschien wel een schandaal ... Tot slot van het themadeel een recensie van datzelfde werk.

In het Terzzydedeel betoogt David Hollanders dat Multatuli's optreden be-grensd werd door politiek-literaire regels die specifiek waren voor ons land. Voorts wordt in de bijdrage van Pepijn de Groot duidelijk dat het 'multatulia-num' het pak van Sjaalman veelvuldig en graag in de media wordt hergebruikt vanaf 2000 tot nu. Dan volgt de vertaling van het voorwoord van de Russische Max Havelaar uit 1927, door Marien Jacobs. Deze biedt een mooi inkijkje in de wijze waarop de Russische vertaler M.I. Tobjanski de Havelaar aan zijn landgenoten wilde presenteren. Daarna van de hand van Dik van der Meulen een waardig I.M. voor Cees Fasseur, in wie we een gedreven Multatuliaan verloren hebben. In de reeks 'schrijvers over Multatuli' dit keer een bijdrage van Aukje van Hout over Johan de Meester. Behalve in het historische, het letterkundige en actueel-maatschappelijke debat speelt Multatuli ook in het theologische debat nog een rol getuige het boek van de oud-testamenticus, gerecenseerd door Vincent Stolk. Tot slot de rubrieken Multatuli in de media en Kroniek.

Nu rest nog ons nieuwe redactielid aan u voor te stellen: Annelies Dirkse. Ze is neerlandica en was in 1988 assistent-conservator van het Multatuli Museum. Zij schreef eerder over Multatuli, De Genestet, Maria Dermoût en Clare Lennart.

Namens de redactie,
Klaartje Groot

‘Monsieur!’ Een onbekende Franse brief van Multatuli¹

IVAN VANLERBERGHE EN PHILIP VERMOORTEEL

De brief

Op 24 april 2015 heeft Ivan Vanlerberghe in het Brusselse veilinghuis *The Romantic Agony* een Franstalige brief gekocht van Multatuli (Eduard Douwes Dekker, 1820-1887). Het gaat om een dubbelgevouwen vel van 28 bij 21,6 cm waarvan de vier kantjes beschreven zijn met zwarte inkt, gedagtekend ‘Wiesbaden, 20 januari 1877’.

Hieronder volgt de transcriptie, vervolgens een fotografische weergave van de brief en ten slotte de Nederlandse vertaling. Daarin is niet zozeer gestreefd naar welluidend Nederlands, als wel naar zo groot mogelijke trouw aan het Franse origineel.

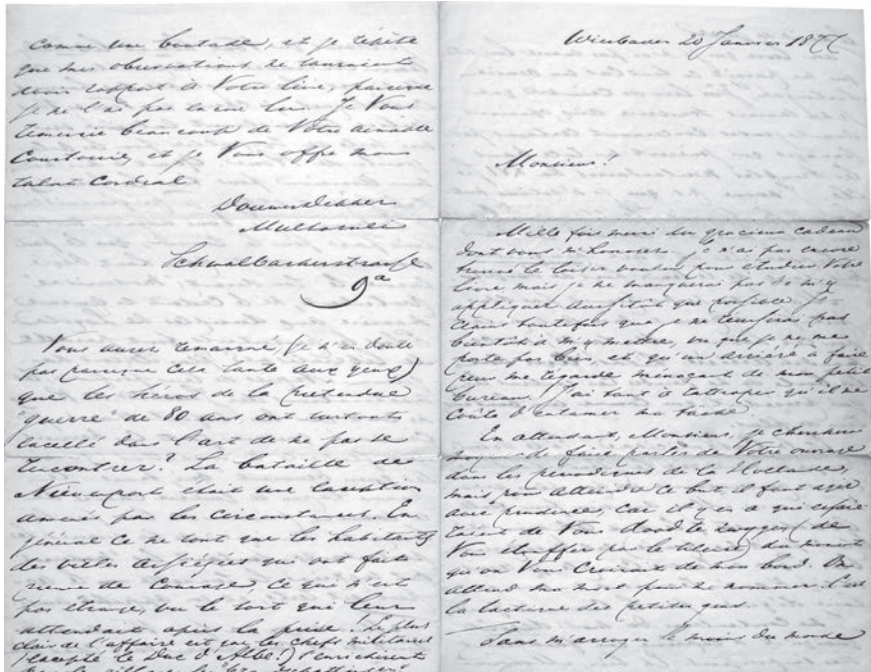
Monsieur!

Mille fois merci du gracieux cadeau dont vous m’honorez. Je n’ai pas encore trouvé le loisir voulu pour étudier votre livre, mais je ne manquerai pas de m’y appliquer aussitôt que possible. Je crains toutefois que je ne réussirai pas bientôt à m’y mettre, vu que je ne me porte pas bien, et qu’un arriéré à faire peur me régarde menaçant de mon petit bureau. J’ai tant à rattraper qu’il me coûte d’entamer ma tâche.

En attendant, Monsieur, je chercherai moyen de faire parler de Votre ouvrage dans les périodiques de la Hollande, mais pour atteindre ce but, il faut agir avec prudence, car il y en a qui essaieraient de Vous dood te zwygen (de Vous étouffer par le silence) du moment qu’on Vous croirait de mon bord. On attend ma mort pour me nommer. C’est la tactique des petites gens.

Sans m’arroger le moins du monde le droit de juger un livre que je n’ai pas encore lu, et qui me paraît en tout cas un œuvre distingué, il y a lieu de craindre que je ne saurais souscrire aux opinions avantageuses concernant certains personnages qui jouèrent un rôle dans les troubles neerlandaises du XVIe siècle. J’avoue p.e. que

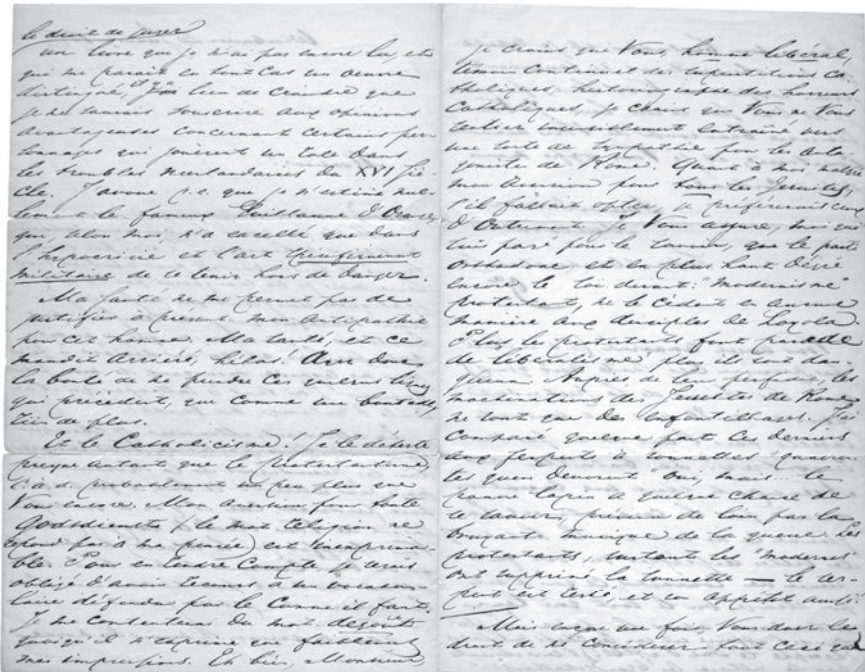

Brief van Multatuli van 20 januari 1877, bladzijden 1 en 4. Privébezit Ivan Vanlerberghe.

je n'estime nullement le fameux Guillaume d'Orange, qui, selon moi, n'a excellé que dans l'hypocrisie et l'art spécifiquement militaire de se tenir hors de danger.

Ma santé ne me permet pas de justifier à présent mon antipathie pour cet homme. Ma santé, et ce maudit arriéré, hélas! Ayez donc la bonté de ne prendre ces quelques lignes qui précèdent, que comme une boutade, rien de plus.

Et le Catholicisme ! Je le déteste presque autant que le Protestantisme, c.à.d. probablement un peu plus que Vous encore. Mon aversion pour toute Godsdiens (le mot religion ne répond pas à ma pensée) est inexprimable. Pour en rendre compte, je serais obligé d'avoir recours à un vocabulaire défendu par le comme il faut. Je me contenterai du mot degout quoiqu'il n'exprime que faiblement mes impressions. Eh bien, Monsieur, je crains que Vous, homme libéral, témoin continuel des superstitions catholiques, historiographe des horreurs catholiques, je crains que Vous ne Vous sentiez insensiblement entraîné vers une sorte de sympathie pour les antagonistes de Rome. Quant à moi, malgré mon aversion pour tous les Jesuites, s'il fallait opter, je préférerais ceux d'Outremont.² Je Vous assure, moi qui suis payé pour le savoir, que le parti orthodoxe, et en plus haut degré encore le soi-disant: «modernisme» protestant, ne le cèdent en

Brief van Multatuli van 20 januari 1877, bladzijden 2 en 3. Privébezit Ivan Vanlerberghe.

aucune manière aux disciples de Loyola. Plus les protestants font parade de «libéralisme» plus ils sont dangereux. Auprès de leur perfidie, les machinations des Jesuites de Rome ne sont que des enfantillages. J'ai comparé quelque part ces derniers aux serpents à sonnettes 'quaerentes quem devorent'.⁴ Oui, mais le pauvre lapin a quelque chance de se sauver, prévenu de loin par la bruyante musique de la queue. Les protestants, surtout les «modernes» ont supprimé la sonnette – le serpent est resté, et son appétit aussi!

Mais encore une fois, Vous avez le droit de ne considerer tout ceci que comme une boutade, et je répète que mes observations ne sauraient avoir rapport à Votre livre, parceque je ne l'ai pas encore lu. Je Vous remercie beaucoup de Votre aimable courtoisie, et je Vous offre mon salut cordial.

DouwesDekker
 Multatuli
 Schwalbacherstraße 9a

Vous aurez remarqué, (je n'en doute pas parceque cela saute aux yeux) que les héros de la prétendue «guerre» de 80 ans, ont surtout excellé dans l'art de ne pas se rencontrer? La bataille de Nieuport était une eruption amenée par les circonstances. En général ce ne sont que les habitants des villes assiégées qui ont fait preuve de courage, ce qui n'est pas étrange, vu le sort qui leur attendait après la prise! Le plus clair de l'affaire est que les chefs militaires (excepté le Duc d'Albe!) s'enrichirent par le pillage, les «brandschattingen».

Wiesbaden 20 januari 1877

Mijnheer!

Duizendmaal dank voor het welwillend geschenk waarmee u me vereert. Ik heb nog niet de nodige vrije tijd gevonden om uw boek te bestuderen, maar ik zet me zo snel mogelijk aan het werk. Ik vrees evenwel dat ik er niet in zal slagen om er spoedig mee te beginnen, aangezien het niet zo goed met me gaat, en een achterstand om bang van te worden me dreigend aankijkt vanaf mijn bureautje. Ik heb zoveel in te halen dat het me lastig valt mijn taak aan te vatten.

Intussen, Mijnheer, zal ik een manier zoeken om van Uw werk te doen spreken in de Hollandse tijdschriften, maar om dat te bereiken moeten we voorzichtig handelen, want er zijn er die zullen proberen om U dood te zwijgen (om U te verstikken door stilte) zodra men gelooft dat U aan mijn kant staat. Men wacht op mijn dood om van mij te spreken. Ziedaar de tactiek van kleine mensen.

Zonder me het recht aan te matigen een boek te beoordelen dat ik nog niet gelezen heb, maar dat me in elk geval een gedistingeerd werk lijkt, vrees ik bepaalde positieve opvattingen over sommige personages die een rol hebben gespeeld in de Nederlandse beroerten uit de XVIe eeuw, niet te kunnen onderschrijven. Ik moet bv. toegeven dat ik de vermaarde Willem van Oranje helemaal niet hoogacht, hij die, volgens mij, slechts heeft uitgeblonken in huichelarij en in de specifiek militaire kunst om zich buiten het gevaar te houden.

Mijn gezondheid staat me niet toe om mijn antipathie voor die man nu te staven. Mijn gezondheid, en die vervloekte achterstand, helaas! Wil daarom de goedheid hebben die enkele voorafgaande regels enkel als een boutade op te vatten, niets meer.

En het Katholicisme! Ik verafschuw het bijna evenzeer als het Protestantisme, d.w.z. waarschijnlijk nog een beetje meer dan U. Mijn aversie tegen alle Godsdienst (het woord religie stemt niet overeen met mijn zienswijze) is onuitsprekelijk. Om erover te kunnen vertellen, zou ik verplicht zijn mijn toevlucht te nemen

tot een woordenschat die verboden is door de welvoeglijkheid. Ik zal genoeg nemen met het woord afkeer, hoewel het slechts zwak mijn indrukken weergeeft. Wel, Mijnheer, ik vrees dat U, liberaal, voortdurend getuige van het katholieke bijgeloof, historiograaf van de katholieke verschrikkingen, ik vrees dat U zich ongemerkt aangetrokken voelt tot een vorm van sympathie voor de antagonisten van Rome. Terwijl ikzelf, niettegenstaande mijn afkeer van alle Jezuïeten, indien ik moest kiezen, de ultramontanen zou verkiezen. Ik verzeker U, ik die leergeld heb betaald om het te weten, dat de orthodoxe partij, en meer nog het zogenaamde protestantse “modernisme”, op geen enkele manier onderdoen voor de leerlingen van Loyola. Hoe meer de protestanten pronken met het “liberalisme”, hoe gevaarlijker ze zijn. Vergelijken bij hun doortraptheid zijn de machinaties van de Jezuïeten van Rome slechts kinderspel. Ik heb die laatsten ergens vergeleken met ratelslangen “quaerentes quem devorent”. Ja, maar... het arme konijn heeft nog een kans zich te redden, van ver gewaarschuwd door de luidruchtige muziek van de staart. De protestanten, vooral de “moderneren” hebben de ratel verwijderd – de slang is gebleven, en ook zijn honger!

Maar nog eens, U heeft het recht om dit alles enkel als een boutade op te vatten, en ik herhaal dat mijn commentaar geen verband houdt met Uw boek, omdat ik het nog niet gelezen heb. Ik dank U zeer voor Uw vriendelijke hoffelijkheid, en ik bied U mijn hartelijke groet aan.

DouwesDekker
Multatuli
Schwalbacherstraße 9a

U zult gemerkt hebben (ik twijfel er niet aan omdat het in het oog springt) dat de helden van de vermeende 80-jarige “oorlog” vooral uitgeblonken hebben in de kunst om elkaar niet te ontmoeten? De slag bij Nieuwpoort was een uitbarsting teweeggebracht door de omstandigheden. In het algemeen zijn het slechts de bewoners van de belegerde steden die moed hebben getoond, wat niet vreemd is, gezien het lot dat hun wachtte na de inname. Eén ding is zeker, de militaire leiding (met uitzondering van de hertog van Alva!) heeft fortuin gemaakt door plundering, de “brandschattingen”.

Tot wie is de brief gericht?

De naam van de geadresseerde komt in de brief niet voor en er is geen enveloppe bewaard. Het veilinghuis *The Romantic Agony*, waar de brief, zoals gezegd, werd aangekocht, wil de traditie voortzetten die ingeluid werd door het veilinghuis Paul Van der Perre (1895-1970), de beroemdste Brusselse antiquaar-veilingmeester van zijn tijd.⁵ *The Romantic Agony* liet ons via e-mail en onder voorbehoud weten dat de brief van Multatuli in het bezit zou zijn geweest van de Vlaamse schrijver Joris Vriamont (1896-1961), die zich als Brussels vertegenwoordiger van Franse pianobouwers zoals Pleyel, vlakbij het antiquariaat van Van der Perre had gevestigd in de Brusselse Regentschapsstraat. Na de dood van Vriamont zijn nogal wat van diens papieren terechtgekomen bij de antiquaar, aldus *The Romantic Agony*. In de gedetailleerde registers van veilingen en aan- en verkopen die Van der Perre bijhield, zijn niettemin geen brieven van Multatuli te vinden en evenmin boeken. Zelfs *Max Havelaar* niet.⁶

Registers noch correspondentie hebben ons verder geholpen, maar Multatuli's brief heeft dat gelukkig wel gedaan. Hij dankt daarin de auteur van een boek dat hem toegestuurd is en geeft er commentaar op. Al vermeldt hij geen titel, toch bevat de brief voldoende elementen om het boek in kwestie en meteen ook zijn auteur met zeer grote waarschijnlijkheid te kunnen identificeren.

Uit Multatuli's antwoord blijkt in de eerste plaats dat het hem toegestuurde boek een geschiedkundig werk was over de opstand van de Nederlanden tegen Spanje. Zijn brief dateert van januari 1877 en dus gaat het vermoedelijk om een werk dat in 1876 gepubliceerd werd, want in dat jaar werd de Pacificatie van Gent van driehonderd jaar eerder herdacht. Ten tweede antwoordt Multatuli in het Frans. Dat zou hij niet gedaan hebben indien zijn correspondent Nederlandstalig was geweest. Die correspondent was dus in elk geval francofoon en gezien het onderwerp van zijn boek wellicht een Belg en geen Fransman. Ten derde noemt Multatuli zijn correspondent een 'homme libéral'.

In Multatuli's bibliotheek is geen enkel Franstalig boek te vinden over de Nederlandse beroerten,⁷ al moet hier onmiddellijk aan toegevoegd worden dat die bibliotheek niet representatief is voor wat hij aan boeken bezeten heeft. Tijdens zijn leven heeft hij veel moeten achterlaten en zijn tweede vrouw heeft hem drieëndertig jaar overleefd. Het is dus meer haar bibliotheek dan de zijne. Wat er ook van zij, Multatuli's bibliotheek bleek een doodlopend spoor.

Dankzij de deskundige hulp van historicus en huidig decaan van de Leuvense letterenfaculteit Jo Tollebeek en van historicus Marc Somers, hoofd acquisitie van het Letterenhuis in Antwerpen, hebben we toch kunnen achterhalen welke drie Belgische historici in aanmerking komen als auteur-geadresseerde en wie